

„A NAGYSÁGOS ASSZONY ÜZENI AZ ELVTÁRSNŐNEK” A HOSSZÚ HATVANAS ÉVEK MAGYARORSZÁGI ÉPÍTÉSZETE FUGA, 2017. 10. 02. – 10. 11.

SZÖVEG TEXT: LŐVEI PÁL

Ha konkrét jubileumról egy több éves – Adolph Stiller, a bécsi Ringturmiban megrendezett és itt a FUGA-ban most újra felállított kiállítás kurátora által Prádfalvi Endre nyomán ráadásul hosszú hatvanas éveknél nevezett, így egy évtizednél is hosszabb – korszak esetében nehéz is beszélni, mégis elmondható, hogy akár éppen most ötvenévesek a hatvanas évek.

Ennyi – a hosszú évtized 1958-as kezdetét tekintve már két generációnyi – időnek elegendőnek kellene lennie ahhoz, hogy az értékeket, a minőséget felismerve, az egykori hibákat feltárva reális képet alakíthassunk ki magunknak a korszak építészetéről, és ennek alapján azt is eldönthessük, mi érdemes az utókor hangsúlyos védelmére, mi is legyen műemlék. Még a legutóbbi évek fejleményei is azt mutatják azonban, hogy az építészettörténeteszek, művészettörténeteszek körein túl a megbecsülés erősen tűnékeny. A legjobb, a legfontosabb alkotások egy, ma is egyre növekvő része így már csak korabeli fényképek, eredeti tervrajzok alapján, továbbá fogyatkozó személyes emlékek szubjektív szűrőjén át ítélt meg – ez a korszak még sokunknak a gyermekkort, az ifjúságot jelenti, amelynek éppen ezekben az években alakultak ki építészeti keretei, akár a balatoni fejlesztési programra, akár a nagyvárosi lakótelepekre vagy az átalakuló faluképekre, esetleg az iparvidékekre gondolunk.

„A nagyságos asszony üzeni az elvtársnőnek” – szóló a kerítésen a szomszédok házat vezetője valamikor 1968-ban. A nagyságos asszony magas rangú potentát felesége, régi párttag, az elvtársnőnek viszont az ötvenes években polgári származása miatt kitétték a szűrét a Közgázról. Ketten együtt pedig elemi iskolai osztálytársak és gyerekkori barátok még az 1920-as évektől. A kerítés két oldalán egy-egy balatoni nyaraló a hatvanas évek második feléből: az egyiket a domboldalhoz és a tájhoz igazított típusterv alapján a helyi építőipari szövetkezet emelte, a nagyságos asszo-

nyék mindössze másfélszer nagyobb háza pedig ugyanolyan kalákában épült, mint addigra már falusi kockaházak tízezrei. Benne az egyedüli vizuális luxust a nappali protekcióval szerzett vörösmárvány hulladékklapokból kirakott, törtköves padlója és a korra annyira jellemző, rétegelt burkolatú kandallója jelentette.

A tágabb tihanyi környezet éppen azokban az években jutott el építészeti kialakításának csúcspontjára. Az apátság templom preromán altemplomát még az ötvenes évek közepén állították helyre Szakál Ernő tervei alapján, az apátság helyiségeiben évente több százezer látogatót vonzó, esetenként a „tűrt” kategóriát súroló kiállítások követik egymást minden nyáron, a helyreállított apátsági magtárban művelődési ház és sikeres mozi üzemel, a faluban még sok az ország első védett faluképéhez méltó halászház és a település még nem csordult túl kis medencéjének pereméin, az apró ajándékboltokban előfordul még kecskeköröm és balatoni kagyló, az utca pedig nem olyan, mint egy tiritarka mediterrán bazár. Igaz, hús csak hetente egyszer érkezik a henteshez, viszont a révnél épült üzletsor élelmiszerboltjában talán éppen abban az évben váltotta fel a zacskós tej az alumíniumkupakos üvegből a hozott kannába áttöltött tejet. Az üzletsor végén a rév-kikötő hengeres formálását, lapostányér-héjtetejét váróterme (mindkettő: Dianóczki János, 1959–1963) szemez szoborszerű szántódi párjával (ugyancsak: Dianóczki János, 1963), a közelben áll az egész Balaton legszebben a tájba helyezett szállodája (Kun Attila, 1963), és még

nem avult el az 1958-as brüsszeli világkiállításról megvásárolt motel földszintes pavilon-sora és étterme sem, a hozzáépített, karcsú oszlopok támasztotta központi épülettel (Polónyi Károly, 1959–1960). A falu alatti tihanyi kikötő mólóján acél hatszögekből illesztett tetősor véd a naptól (Benkhard Ágost, 1959), a parton a rév két említett épületének emeletes, egy héjtetővel a kis üzletsorhoz is hozzákapcsolt párja rejtje az idegenforgalmi irodát és a postát (Bérczes István, Szittya Béla, Gnädig Miklós, 1962), kicsit távolabb szinuszgörbét rajzoló alsó gerince két oldalán támváltós betonlábakon áll az elegáns völgyhíd (Lipták László, 1961), mellette Gulyás Zoltán bisztrót és csemegeüzletet magába foglaló, rácsos födémű lepényépülete (1962). Még működik Bierbauer Virgil helyi vulkáni kővel burkolt, kupolás Sport Szállójának (1923) étterme is.

Az altemplom ma is őrzi műemléki helyreállításának monumentális egyszerűségét, de az apátság hiába emelt minőségi új kiállítótereket, az egykori átütő erő ma már nélkülöző kiállítások nem sok vonzerőt jelentenek, ráadásul ez év januárjában lebontották a Kopányi Tibor tervei szerint ötven évvel korábban (1966) a pincében kialakított, gyönyörű és mind látványában, mind tudományos szempontból máig korszerű kőtar középkori termét is (a látogatóként tipikusnak gondolt idősebb falusi asszonyok csak átrohantak rajta – szóló a megfellebbezhetetlen ítélet). A révnél az erdős hegyoldal előtt álló szállodát már évtizedekkel ezelőtt többszöröseire bővítették, szép támrendszerét elrejtve és átgondolt színezését semmitmondóan átírva – képeit és egykori atmoszféráját már csak Bujtor István filmjei őrzik (a kiállításon hasonló minőségű rokona, Janáky István kecskeméti Aranyhomok Szállodája – 1959–1962 – idézi). A motel pavilonjai valóban a helyreállíthatatlanságig elavultak

már régen, de központi épülete ma is egykori szépségében ragyoghatna, ha nem adta volna át a helyét egy építészetiileg sokkal érdekesebb épületegyüttesnek. A héjtetejét barbár módon áttörve emeletessé növelt bisztró az építészetnek csak paródiaja már, tönkretéve éppen árulják, az elmúlt évtizedekben fonott kosarakkal és felfújt cápákkal álcázott üzletsor mára jórészt elhagyatott. A tihanyi kikötő mólójának valóban színvonalas új pénztárépülete valószínűleg jól meglenne az egykori tetősorral együtt is, de az nem kapta meg a lehetőséget ennek bizonyítására. A ma étteremnek használt postapavilon szerencsére áll, a völgyhíddal együtt, a Gulyás-féle finom lepényépület helyén azonban éppen most emelnek a híd balatoni kilátásának egy részét eltakaró, háromszintes vasbeton monstrumot.

A kiállításon a Balatoni Fejlesztési Program eredményei közül feltűnik még a ma is elegáns balatonfüredi Hotel Annabella (Pázmándi Margit, 1965–1968) és a badacsonyi Tátika étterem (Callmeyer Ferenc, 1962) – az utóbbi valamennyi említett alkotás közül egyedül jutott el a műemléki védelemig. A kiállításon bemutatott többi alkotás közül azonban több is büszkélkedhet ezzel – az egykor volt magyar műemlékvédelem „tárguló körök” programjának köszönhetően –, így Molnár Péter és Mühlbacher István budapesti Széchenyi rakparton álló lakótömbje (1958–1961), Gádos Lajos Pécs-uránvárosi Olimpia étterme (1959–1960), Csaba László temploma Cserépváralján (1959–1961) és Hollóházán (1964–1967), Schmidt Lajos lépcsőzetes háza a naphegyi Orvos-lépcső mentén (1964) – Matzon Frigyes főkákat ábrázoló szobrával (1965) együtt –, Ivánka András győri kórház-klubháza (1967–1968), valamint Jurcsik Károlytól és Varga Leventétől az orgoványi művelődési ház (1968–1969).

A balatoni fejlesztések mellett a kiállítás hangsúlyosan mutatja be a budapesti foghíjbeépítések 1957-ben induló sorozatának néhány kiemelkedő példáját, a már említett Széchenyi rakparti lakóház mellett Benkhard Ágost Várfokei (1957–1961) együttesét és Vedres György Várkert rakparti (1957–1961) épületét – a jórészt az OTP által öröklakásos társasházakként emelt sokemeletes lakóházak ma is minőséget képviselnek, és a kor szak valamennyi épülettípusa közül talán a legkevésbé fenyegetettek létükben. Kisebb, egy-két emeletes budavári társaikról, a világháborús sérülések nyomán napvilágra került középkori maradványokat magukba foglaló, építészeti kvalitásukat tekintve, de műemléki szempontból is mintaszzerű lakóépületekről (a kiállításon: Jánossy György és Hrecska József háza a Tóth Árpád sétányon, 1961–1963, valamint Farkasdy Zoltáné az Uri utca és a sétány között, 1959) nem is olyan régen még ugyanezt gondoltuk, mára azonban el-

érte őket a külső szigetelés csekély hatása, az eredeti állapot megőrzése szempontjából azonban annál károsabb pótcselekvése.

A kiállításon még eredeti fényképével szereplő, azóta tönkretett tihanyrévi bisztró okozta sokkhoz hasonlót élhettünk át sokkal nagyobb léptékben, amikor a Chemolimpe színház (Gulyás Zoltán, 1960–1963) szürkegránit burkolatát cserélték utóbb vörösesre, hogy az udvari lepényre állított üvegpiramist ne is említssem, és Szrogh György Budapest Szállójának (1964–1967) sem használt a mellvédsávok vibráló kismozgók burkolatának festett vakolatára cserélése. A BHG Híradástechnikai Gyar Fehérvári úti tömbjének (Arnóth Lajos és Szendrői Jenő, 1961–1963) látványa sem ugyanolyan már, mióta déli homlokzatán megváltoztatták a fény-árnyék absztrakt fehér-fekete op-artjával operáló eredeti árnyékolórendszert.

Ha az eleve ideiglenesnek szánt brüsszeli világkiállítási pavilont nem számítjuk, a kiállításon bemutatott épületek közül elsőként Makovecz Imre nádtetejű Csákányosi Csárdája (1968) pusztult el – az 1-es műút mellett égett le az M1-es autópálya megnyitásával meglepő összhangban. Kéktűrázó osztálytársaimmal együtt középiskolásként még sikerült megcsodálnom. Hasonló hatást tett ránk egyébként Makovecznek a kiállításon nem szereplő velencei Cápa vendéglője is – amikor utoljára arrafelé vonatoztam, még látható volt. Benkhard Ágost nemrég elpusztított tihanyi gombáival több barátom is a turista országjárás során találkozott először. A Medicor Gyógyászati Segédeszközök gyárának és irodaépületének a Dózsa György úton állt együttesét (E. Kiss László, 1964) is jól ismertük, iskolánktól nem volt túl messze, és később már felnőttként nem is egy osztálytársamnak volt munkahelye – először nekik mondtak föl, majd az épületegyüttes is beadta a kulcsot, telke azóta is beépítetlen. Jóval korábban pusztult el a tihanyi motel már említett főépülete, egészen kortárs fejlemény viszont a Duna felőli homlokzatán finoman lépcsőzött, Kossuth téri Metesz-központ (Pintér Béla, 1969–1973) eltüntetése – másfél-két évtizedes elhanyagolás után könnyen lehetett már rossz állapotára hivatkozni. Ami viszont a helyén épül, már tervként is közel száz éves avulás állapotát mutatja – bátor kortárs döntéssel és építészeti közreműködéssel a szomszéd neoneo épületet tükrözik oda, tízcentis „húsú” vasbeton héjba vágott historizáló árkaikkal. Lestyán Ernő Csarnok téri áramátalakítóját (1965–1966) éppen most takarják nagyobbrészt el egy eléépítéssel. Van, amiért még lehet drukkolni – leginkább a sok év óta használaton kívüli, salgótarjáni Karancs Hotelért (Jánossy György, 1960–1964) kell.

Az említetteken kívül mozik, fürdő, a kor szakra jellemzően a világűrhez kapcsolódó tudományos intézmények, kórházak, TV torony,

cementgyár, házasságkötő terem, divatszalon és KISZ-tábor jelzi az épülettípusoknak azt a változatos körét, amelyre a tárlat rálátást nyújt – esetenként egyben „gazdagítva” azon emlékek körét is, amelyeket visszavonhatatlan átalakítás forgatott ki mára eredeti formájából.

A kiállításnak először a bécsi Ringturm építészeti galériája adott helyet ez év április-májusában, Adolph Stiller kezdeményezésére és rendezésében. A tudományos támogatást hozzá Fehérvári Zoltán és Hadik András nyújtotta, az ötvenes évek építészetének szentelt korábbi hasonló kiállítás katalógusának folytatását képező szép kötetben háromjukon kívül még Prákvál Endre és Szegő György írásai olvashatók. Öröndetes, hogy az utóbbi időben már több fontos program is ezzel a korszakkal foglalkozott. A HAP Galéria hézagpótló, kisebb monografikus és életmű bemutatón túl a mostani tárlaton is szereplő óbudai kísérleti lakótelepnek (1961) a Kiscelli Múzeum emlékeztető kiállítását szentelt, és ehhez kapcsolódóan jelent meg Branczik Márta monográfiája. Ugyancsak Kiscellben nemrég zárt be a hatvanas-hetvenes évek absztrakt építészeti díszítőelemeinek alap kutatás értékű bemutatója, Branczik Márta és Lepossa Zsóka rendezésében. Tavaly pedig egy nagyszerű „lelet”, Bernáth Aurél Budapest-pannója segítségével Róka Enikő és Mélyi József idézte fel az 1958-as brüsszeli világkiállítás magyar pavilonjának emlékét. Ez a pavilon a most megnyíló kiállításon egyedülként kapott három molinónyi felületet, nem véletlenül. Egyre világosabban látszik, hogy ez a Gádos Lajos által rohammunkában tervezett épület a 20. századi magyar építészet egyik korszakos főműve, a szocreál kitérőjét követően a nemzetközi modern építészet fősodrához való visszatérés emblemikus kezdőpontja. A kiállítási katalógus illusztrációi között egyébként megtalálható a világ építészetének is világkiállításáról sokoldalúan beszámoló Gádos által szinte egyedül teleírt dupla Magyar Építőművészet folyóiratszám Atomiumot ábrázoló címlapja is.

A szerkesztők más címlapokat is beválogattak a kiadványba, így típustervek egy 1966-ban kiadott gyűjteményének borítóját is. Nem tudom, hogy annak a nyaralónak a típusterve is ebben volt-e, amelyben az „elvtársnő” nyaralt majdnem fél évszázada. Mind ez az épület, mind pedig a „nagyságos aszszonyéké” áll ma is, a hatvanas évek építészetének többszázézet számláló emlékeivel együtt. A kiállítás ezek közül mintegy hatvanat mutat be, illetve utal rájuk legalább egy-egy fényképpel. A Jéghegy minőségi csúcsa, de leginkább ez látszik olvadni. Nem kellene hagyni, hogy a most születő generációnak már emléke se legyen róluk.

(Elhangzott a kiállítás 2017. október 2-i megnyitóján a FUGA-ban.)